

ใบความรู้เรื่อง นิราศภูเขาทอง (ของนักปราชญ์)
หน่วยที่ ๓ แผนการจัดการเรียนรู้ ๒ เรื่อง นิราศภูเขาทอง
รายวิชาภาษาไทย รหัส ท๒๑๑๐๑ ภาคเรียนที่ ๑ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑

ที่มาและจุดประสงค์ในการแต่งนิราศภูเขาทอง

สุนทรภู่แต่งเรื่องนิราศภูเขาทองเมื่อปี 2373 หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตไปแล้ว 6 ปี (สวรรคตปี 2367) เพื่อเล่าเรื่องการเดินทางจากวัดราชบูรณะหรือวัดเลียบไปนมัสการพระเจดีย์ภูเขาทองที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาหลังจากออกพรรษาแล้ว (กระทรวงศึกษาธิการ, 2554: 13)

ประวัติสุนทรภู่โดยสังเขป

สุนทรภู่เป็นกวีเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งได้รับการยกย่องจากองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) หรือยูเนสโก (UNESCO) ให้เป็นบุคคลที่มีผลงานดีเด่นด้านวรรณกรรม ประวัติของท่านโดยสังเขป มีดังนี้ (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2551)

สุนทรภู่เป็นกวีที่มีช่วงชีวิตอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ท่านเป็นสามัญชน แต่มีชีวิตที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับราชสำนักตั้งแต่ปฐมวัยจนถึงปัจฉิมวัย ชื่อ สุนทรภู่ เป็นชื่อที่คนทั่วไปเรียกกวีท่านนี้ โดยนำคำ สุนทร จากบรรดาศักดิ์ "ขุนสุนทรโวหาร" "หลวงสุนทรโวหาร" และ "พระสุนทรโวหาร" ที่ท่านได้รับพระราชทานในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 4 มารวมกับคำว่า ภู ซึ่งเป็นชื่อเดิม และเรียกมาแต่ครั้งท่านยังมีชีวิตอยู่

สุนทรภู่เกิดเมื่อวันจันทร์ที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2329 ที่บ้านของบิดามารดาริมคลองบางกอกน้อย ธนบุรี ใกล้บริเวณพระราชวังหลัง (ปัจจุบันสถานที่บริเวณพระราชวังหลัง คือ บริเวณที่เป็นสถานีรถไฟบางกอกน้อย โรงพยาบาลศิริราช และบริเวณใกล้เคียง) ท่านมีใจรักด้านกาพย์กลอนมาตั้งแต่วัยเด็ก เมื่อเติบโตขึ้นก็ได้รับการถ่ายทอดวิชาวรรณคดีและการประพันธ์จากพระภิกษุที่เป็นอาจารย์ ทั้งนี้ท่านยังศึกษาและเพิ่มพูนประสบการณ์ในการประพันธ์ โดยการรับจ้างแต่งเพลงยาวและบทดอกสร้อยสักวา ด้วยลีลากลอนที่มีลักษณะเฉพาะตัวและคารมที่คมคาย จึงทำให้สุนทรภู่เริ่มเป็นที่รู้จักในวงกวี

ช่วงชีวิตที่รุ่งเรืองของสุนทรภู่ คือ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้เข้ารับราชการในกรมพระอาลักษณ์ สุนทรภู่ได้แสดงความสามารถในเชิงกลอน จนเป็นที่พอพระราชหฤทัยหลายครั้ง ด้วยความดีความชอบดังกล่าว สุนทรภู่จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนสุนทรโวหาร มีหน้าที่เป็นกวีที่ทรงปรึกษาในการทรงพระราชนิพนธ์บทกวีเรื่องต่าง ๆ และโปรดเกล้าฯ ให้ตามเสด็จอย่างใกล้ชิด แต่ด้วยนิสัยที่ชอบดื่มสุราอยู่เป็นนิจจึงทำให้ชีวิตบางช่วงตกต่ำและชีวิตครอบครัวไม่ราบรื่น เช่น ครั้งหนึ่งสุนทรภู่เมาสุรา แล้วไปทำร้ายญาติผู้ใหญ่ของภรรยา จึงถูกนำตัวไปขังคุก แต่ไม่นานก็พ้นโทษ และตอนปลายรัชกาลสุนทรภู่ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสุนทรโวหาร

ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทำให้สุนทรภู่จงรักภักดี เทิดทูนและรำลึกถึงพระองค์อยู่เสมอ ดังปรากฏในงานนิพนธ์หลายเรื่องของท่าน ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เช่น ในนิราศพระปฐม นิราศภูเขาทอง ตอนผ่านตำบลสามโคก และในเรื่องพระอภัยมณี โดยกำหนดให้วันสวรรคตของท้าวสุทัศน์ และพระมเหสี ซึ่งเป็นพระบิดาและพระมารดา ของพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ตรงกับ

วันสวรรคตของ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อีกทั้งยังได้บรรยายความโศกสลดของพระอภัยมณีไว้อย่างสะเทือนใจ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ ชีวิตราชการของสุนทรภู่ในฐานะกวีที่ทรงปรึกษาก็สิ้นสุดลง สุนทรภู่ออกจากราชการและออกบวช ด้วยเห็นว่าตนไม่มีที่พึ่งและเกรง "ราชภัย" จากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากสุนทรภู่เคยท้วงติงและแก้กลอนพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ในที่ประชุมกวีราชสำนัก จนทำให้ไม่พอพระราชหฤทัย ในรัชกาลที่ 3 เป็นช่วงที่สุนทรภู่ออกบวช และลาสิกขา แล้วออกบวชอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งได้รับการอุปการะจากเจ้านายหลายพระองค์จนกระทั่งถึงแก่กรรมใน พ.ศ. 2398 ขณะมีอายุ 69 ปี

ความเป็นนิราศ

นิราศ ตามความหมายจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ หมายถึง ไปจากกระหะหนปราศจากและเรื่องราวที่พรรณนาถึงการจากกันหรือจากที่ที่อยู่ไปในที่ต่างๆ เป็นต้น มักแต่งเป็นกลอนหรือโคลง เช่น นิราศนรินทร์ นิราศเมืองแกลง

นิราศเป็นวรรณกรรมที่นิยมแต่งมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เดิมนิยมแต่งเป็นโคลง ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์นิยมแต่งเป็นกลอน ลักษณะเด่นของนิราศอยู่ที่ “การพรากจากคนรัก” ซึ่งอาจจะจากกันจริงหรือสมมุติขึ้นก็ได้ และมี “การคร่ำครวญ” รวมทั้ง “การเดินทาง”

การตั้งชื่อเรื่องนิราศ มักตามผู้แต่ง เช่น นิราศนรินทร์ หรือตั้งตามสถานที่ที่เป็นจุดหมายปลายทาง เช่น “นิราศลอนดอน” นิราศเมืองแกลง เป็นต้น หรือเรียกตามเนื้อหาที่พรรณนา เช่น นิราศอิเหนา นิราศเดือน (พรรณนาตามเดือนต่าง ๆ) เป็นต้น

ลักษณะคำประพันธ์

ลักษณะคำประพันธ์ในนิราศภูเขาทองคือ กลอนนิราศ ซึ่งก็คือกลอนสุภาพ หากแต่ต่างกันที่กลอนนิราศจะขึ้นต้นด้วยวรรคที่สอง แล้วแต่งไปเรื่อยๆ จนจบบท วรรคสุดท้ายจะลงท้ายด้วยคำว่า “เอ๋ย” มักบรรยายและพรรณนาถึงสถานที่ อารมณ์รัก และคร่ำครวญถึงสตรีอันเป็นที่รัก โดยเอาไปผูกพันกับธรรมชาติหรือสถานที่ที่พบเห็น

เรื่องย่อ

นิราศภูเขาทองมีความยาว 176 คำกลอน เป็นนิราศเรื่องสั้นที่สุดของสุนทรภู่ เริ่มเรื่องด้วยการปรารภถึงสาเหตุที่ต้องออกจากวัดราชบูรณะและการเดินทางโดยเรือพร้อมหนูพัดซึ่งเป็นบุตรชาย ล่องไปตามลำน้ำเจ้าพระยาผ่านพระบรมมหาราชวัง จนมาถึงวัดประโคนปักษ์ ผ่านโรงเหล้า บางจาก บางพลู บางพลัด บางโพ บ้านญวน วัดเขมา ตลาดแก้ว ตลาดขวัญ บางธรณี เกาะเกร็ด บางพูด บางเตือ บางหลวงเชิงราก สามโคก บ้านฉี่ว เกาะราชคราม จนถึงกรุงเก่าเมื่อเวลาเย็น โดยจอดเรือพักที่ท่าหน้าวัดพระเมรุ ครั้นรุ่งเช้าจึงไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทอง ส่วนขากลับสุนทรภู่กล่าวแต่เพียงว่า เมื่อถึงกรุงเทพได้จอดเรือเทียบที่ท่าหน้าวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร (พ่องจันทร์ สุขยั้ง และคณะ, 2554: 6)

คุณค่าที่ปรากฏ

1) คุณค่าด้านเนื้อหา

เนื้อหาที่ปรากฏในนิราศภูเขาทอง แสดงให้เห็นถึงความรอบรู้และความช่างสังเกตของสุนทรภู่ได้เป็นอย่างดี เนื่องจากสุนทรภู่ได้บันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ต่างๆ ที่ตนได้พบเห็นตลอดเส้นทาง ตั้งแต่ออกจากวัดราชบูรณะจนถึงจังหวัด ซึ่งสะท้อนสภาพบ้านเมืองและสังคมของวิถีชีวิตผู้คนริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อาทิ การติดต่อค้าขาย การตั้งบ้านเรือน ชุมชนชาวต่างชาติ การละเล่น และงานมหรสพเป็นต้นทั้งยังแทรกตำนานสถานที่ ความเชื่อของคนไทย และแง่คิดเกี่ยวกับความจริงของชีวิต

2) คุณค่าด้านวรรณศิลป์

นิราศภูเขาทองมีความดีเด่นทางวรรณศิลป์อย่างงดงาม แม้สุนทรภู่ว่าจะใช้ถ้อยคำธรรมดาสามัญในการประพันธ์ แต่ทว่าก็มีวลีที่ลึกซึ้ง สะท้อนอารมณ์ และสร้างจินตภาพได้อย่างชัดเจน ทั้งการเล่นเสียงสัมผัส การใช้ความเปรียบกวีใจ การใช้คำเพื่อสร้างจินตภาพ

แผนที่การเดินทางเรื่องนิราศภูเขาทอง

ใบงานเรื่อง การสรุปความรู้เบื้องต้นเรื่องนิราศภูเขาทอง
หน่วยที่ ๓ แผนการจัดการเรียนรู้ที่ ๒ เรื่อง นิราศภูเขาทอง
รายวิชาภาษาไทย รหัส ท๒๑๑๐๑ ภาคเรียนที่ ๑ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑

คำชี้แจง ให้นักเรียนสรุปความรู้เบื้องต้นจากเรื่องนิราศภูเขาทอง

๑ ที่มาและจุดประสงค์ในการแต่งนิราศภูเขาทอง

๒ ประวัติสุนทรภู่

นิราศภูเขาทอง

๓ ความเป็นนิราศ

๔ ลักษณะคำประพันธ์